

Geflankeerde middelen

→ Inventarissen maken van immaterieel cultureel erfgoed, waarborgen en de UNESCO-conventie van 2003

VERZINT EER GE BEGINT ...

“Bezint eer ge begint”, hoor je meer, maar de oudste vorm is verzinnen. “Overleg, denk na vooraleer te handelen”, dat betekent het.’ In deze bijdrage vragen we aandacht voor het proces van inventarissen maken als vorm, hulpmiddel en onderdeel van waarborgen (“safeguarding”) van immaterieel cultureel erfgoed. Het is daarbij belangrijk om zowel diverse alternatieven te overwegen als om te overleggen met zoveel mogelijk betrokkenen, niet alleen over het hoe maar ook over het waarom. Is inventarisatie echt nodig (om volledig te zijn)? Moeten schaarse middelen daar prioritair aan worden besteed? Of liever zo weinig en dan best zo pragmatisch mogelijk? Willen we oude volkskundige fichebakken, kaarten of databanken met een andere naam? Waarom hadden we die volkskundige atlanten alweer laten uitdoven en afgevoerd? Welke interessante voorbeelden zijn er? Welke lessen (over het belang van “flanckeren” of er iets effectief en effectrijk mee doen) kunnen we daaruit trekken? Hoe breed, meerlagig en hybride kunnen wij/de lidstaten dan die inventarissen maken die in de UNESCO-conventie van 2003 in artikel 12 vermeld staan?

Jorge Luis Borges publiceerde in 1946 een verhaal van amper een alinea lang. Het was een reflectie over de grenzen van representatie en wetenschappelijke nauwkeurigheid (met precieze bronvermelding van een niet-bestaand boek door een onbestaande auteur uit “1658”) en over de doelen van zo’n onderneming. “Maak inventarissen”, zegt de conventie. Maar waarom? Hoe duurzaam en bruikbaar zijn ze? Welke importantie zou het betrachten van volledigheid daarbij kunnen hebben? In Borges’ beeldspraak luidt het antwoord:

“In dat Rijk bereikte de Kunst van de Cartografie zo’n graad van Perfectie, dat de kaart van één enkele Provincie de ruimte van een hele Stad besloeg, en de kaart van het Rijk, een hele Provincie. Mettertijd voldeden deze mateloze kaarten niet langer. De Gildes van Cartografen brachten een Kaart van het Rijk uit, die de afmeting van het Rijk had en op elk punt hiermee overeenstemde. De volgende Generaties waren niet zo dol op de Studie van Cartografie als hun voorvaders geweest waren. Ze zagen dat die uitgestrekte Kaart Nutteloos was en niet zonder Genadeloosheid leverden ze hem over aan de Onbarmhartig-

Het Firmament bracht collecties, voormalige speelplekken en roerend erfgoed rond figurentheater in kaart. © Het Firmament en FARO

Odysseus en de Sirenen. *Detail van een Attische vaas uit Vulci, ca. 480-470 VC*
Collectie: British Museum

I

De nageboorte van het paard werd in 1957

- nog opgehangen
- waarschijnlijk nog opgehangen
(de mededeling is gesteld in de tegenwoordige tijd)
- † begraven met een bijzondere reden of zorg

gegevens ontleend aan de lijsten 21 (1957), B6 (1958)
en van 14 nadien binnengekomen gegevens

heden van de Zon en de Winters. In de Woestijnen van het Westen zijn er vandaag nog steeds versnipperde Ruïnes van de Kaart bewaard gebleven, bewoond door Dieren en Bedelaars. In heel het Land is er verder geen relict van de Disciplines van de Geografie.”

*Suarez Miranda, Viajes de varones prudentes, Libro IV, Cap. XLV, Lerida, 1658*²

DE GRIJSGEDRAAIDE PLAAT VAN EEN OUDE SIRENE: 20^E-EEUWSE VOLKSKUNDIGE ENQUÊTES EN ATLASSEN

In *Odysseus XII*, 39 vertelt Homeros over Odysseus' nieuwsgierigheid naar de klank van de Sirenenzang. Hij gaf zijn collega's de opdracht om hem aan de mast van zijn schip vast te binden en hem – hoezeer hij ook zou smeken – onder geen beding los te laten terwijl ze voorbij de gevaarlijke en verleidelijke zangeressen voeren.

Immaterieel cultureel erfgoed is deels gewoon een ander woord voor volkscultuur of het studieterrein van volkskundigen, maar evenzeer ook een manier om precies daarvan los of af te komen, te breken met de 19^e en 20^e eeuw. Toen werden er veel volkskundige enquêtes uitgevoerd en in navolging van de taalgeografie leek een van de ultieme doelstellingen erin te bestaan om die gegevens weer te geven op verspreidingskaarten en atlassen. Een uit het verleden echoënde sirenenzang zou erfgoedwerkers en beleidsmakers vandaag ertoe kunnen verleiden om die uitgedoofde methodologie uit de 20^e eeuw te revitaliseren als invulling van de 21^e-eeuwse opdracht om

De kwestie van het ophangen van de nageboorte van het paard werd onsterfelijk gemaakt in de eerste delen van Het Bureau van J.J. Voskuil. Volkskunde-Atlas voor Nederland en Vlaams-België, commentaar, aflevering IV, p.23

immaterieel erfgoed te inventariseren. Via het uitsturen van vragenlijsten of enquêteformulieren (desnoods invulbaar op een website) zou dan gestreefd worden naar een complete inventaris van het immaterieel cultureel erfgoed op een afgepaald territorium, weergegeven met puntsymbolen op een spreidingskaart. En dan? Misschien is er wel internationaal projectgeld mee te versieren, met zoetgevooisde gezangen van projectontwikkelaars ter attentie van beleidsmakers, wetenschappers en volkskundigen: laat ons starten met een Atlas, een Volledige Inventaris, een Europeana of Planetanea voor immaterieel cultureel erfgoed.

In de 20^e eeuw zijn instituten en onderzoekers telkens weer in de verleiding gebracht om etnografische of etnologische atlassen voor een streek, een land of een continent te beginnen maken. Er is zeer veel geld, tijd en energie in opgegaan, maar een groot gevoel van mislukking was het overheersende resultaat. De methodologische problemen bij het maken van dergelijke atlassen zijn geanalyseerd in een reeks scherpe artikels. Maar door allerlei machtsverhoudingen stopten vele projecten ook door verzanding, met de *Europese Volkskunde-atlas* als triest voorbeeld. De vergelijking met het verhaal van Borges en wat er bij volgende generaties overblijft van dergelijke kaarten is frappant.³ Ook in Vlaanderen en Nederland was het gezamenlijke koninginproject van minstens twee generaties volkskundigen in de 20^e eeuw een vierledige *Volkskunde-atlas voor Nederland en Vlaams-België*. De kans is groot dat u, ook al bent u geen zeldzaam lid van de snel uitdunnende cohorte van volkskundigen uit de 20^e eeuw, de projecten van de Nederlandse of Europese volkskundeatlassen toch kent. Ze zijn onsterfelijk gemaakt in de eerste delen van *Het Bureau* van J.J. Voskuil, vooral dan in deel 1: Meneer Beerta (Amsterdam, Van Oorschot, 1996) en deel 2: Vuile handen (Amsterdam, Van Oorschot, 1996).⁴ Maar het gevaar bestaat dat zelfs het collectieve professionele geheugen kort is, zeker na een academische paradigma-implosie in het volkskundige veld en het nog niet opnieuw reconstrueren van een volwaardig alternatief (toch niet in Vlaanderen).⁵ Op het einde van de 20^e eeuw hebben de meeste academische onderzoeksnetwerken zowel de cartografische volkskundige methodes als de praktijken van het rondsturen van vragenlijsten over volkscultuur opgegeven. De datacollecties doorstonden meestal geen grondige kritische analyse of deconstructie. Vaak werden dergelijke producten ook voor verkeerde politieke redenen gebruikt, om cultuurgrenzen of etnische grenzen te construeren. Het definitieve doek over de volkskundige atlasprojecten viel op het einde van de 20^e eeuw.

En toen kwam er de beweging rond immaterieel cultureel erfgoed van 2003 en een UNESCO-conventie voor het waarborgen van immaterieel cultureel erfgoed⁶ met daarin de artikels 11 en 12.

Artikel 11 Rol van de lidstaten

Elke lidstaat moet (a) de nodige maatregelen nemen om de borging van het immaterieel cultureel erfgoed dat aanwezig is op zijn grondgebied te verzekeren; (b) onder de borgingsmaatregelen waarnaar wordt verwezen in artikel 2, paragraaf 3, de verschillende elementen van het immaterieel cultureel erfgoed die aanwezig zijn op zijn grondgebied identificeren en definiëren met de medewerking van gemeenschappen, groepen en relevante niet-gouvernementele organisaties.

Artikel 12 – Inventarissen

1. Om de identificatie met het oog op borging te verzekeren, stelt elke lidstaat een of meer inventarissen op van het immaterieel cultureel erfgoed dat aanwezig is op zijn grondgebied, op een manier die afgestemd is op zijn eigen situatie. Die inventarissen zullen regelmatig worden bijgewerkt.”

Het gevaar is dat “inventaris van fenomenen” en “op hun territorium” opgeteld leiden tot een ingebeelde entiteit, een “objectieve” “representatie” van “representatieve items”, mooi en helder verdeeld op een kaart of een serie kaarten (een atlas met commentaarboek ...). Ongetwijfeld zullen er op diverse beleidsniveaus subsidieprogramma’s komen die toelaten dat handige harry’s een atlasachtig project verkopen en voorbij slome jury’s of te weinig erudiete functionarissen loodsen. Het is de professionele plicht van iedereen met een volkskundig geheugen om dan telkens de erfenis van de 20e eeuw onder ogen te (laten) zien.⁷ Een goed houvast daarvoor biedt een recent overzichtsartikel van Thomas Schippers. Hij besteedt daarin niet alleen aandacht aan de grote methodologische voetijzers en schietgeweren: “*Mais d’autres problèmes, souvent beaucoup plus difficiles à résoudre, ont dû être affrontés par les ethno-cartographes, comme celui du «statut» d’un phénomène attesté. Il s’agit ici d’abord d’évaluer la représentativité d’un phénomène donné dans un endroit donné qui peut varier entre «très rare» et «généralisé». Mais cette représentativité peut aussi dépendre davantage du statut social des personnes que de leur localisation: la rareté peut être située aux deux extrémités de l’échelle sociale ... Enfin le «statut» d’un phénomène peut être lié à une évolution historique où la rareté peut indiquer aussi bien un archaïsme qu’une innovation ...*”. Aan de andere kant van het spectrum wijst Schippers zelf op de gevaren van politieke en andere aanwending: “*Outil privilégié des stratèges et des diplomates, la représentation cartographique trace sur la surface terrestre des limites et des frontières dont les conséquences sont parfois immenses et dramatiques. Le passage d’une ethno-cartographie savante de traits culturels peu prestigieux à une cartographie «ethnique» utilisée à des fins idéologiques, peut être lourd de conséquences, par exemple pour représenter les situations de la Bosnie-Herzégovine, de l’ensemble israélo-palestinien ou des minorités linguistiques en Europe centrale. Les*

cartes peuvent, en effet, se révéler de redoutables outils de propagande, où notamment les figures esquissées par les frontières deviennent des emblèmes de ralliement ou de rejet. Une cartographie savante de faits linguistiques, historiques ou ethnographiques nécessite donc une sérieuse réflexion sur son éventuelle utilisation. Enfin, des regards croisés de géographes et ethnologues sur les usages populaires de leurs savoirs respectifs révéleraient certainement quelques aspects inattendus d’une culture européenne imprégnée d’images cartographiques.”⁸

Tijd dus voor enkele waarschuwingen. Hoe herkent u een volkskundig-enquêteproject gecamoufleerd als een evidente reactie op de uitdagingen in artikels 11 en 12? Vragenlijsten worden gestuurd naar specifieke gemeentes, meer bepaald naar correspondenten (vaak lokale leerkrachten, geestelijken, lokale volkskundigen, soms ambtenaren ...). Die vullen voor hun locatie (stad, dorp, gehucht) in. Uitzonderlijker is als niet de vragenlijsten maar enquêteurs worden gestuurd, die voor de locatie de antwoorden moeten invullen. Het basisschema is vaak: naam van het fenomeen, plaatsnaam, periode in het jaar, beschrijving van actoren, groepsnamen en/of rollen die ze spelen (zelden concrete persoonsnamen of individuen), rekvisieten ... De vragen mogen doorgaans niet in vraag worden gesteld: Waarom moet dit? Wat zal er met de resultaten gebeuren? Moet de vraag niet anders gesteld worden? Zijn er geen belangrijke aspecten vergeten? ... In sommige gevallen werden de teruggezonden vragenlijsten inderdaad zelfs verwerkt en ontsloten. Een vreemd mechanisme dat je dan soms kunt vaststellen, is dat als men maar genoeg materiaal accumuleert, duizenden en tienduizenden enquêtes, sagen, volksverhalen, rituelen ... die fundamentele kritiek over de wisselende kwaliteit van de antwoorden, laat staan de hoe- en waaromvragen, door de massa data overstemd worden. Het corpus begint dan een eigen leven te leiden. Een andere toepassing is dat de collecties tot bronnen worden getransformeerd waarvan elk antwoord als individueel spoor wordt behandeld of weergegeven.⁹

Die resultaten werden tot nog toe ook zelden of nooit teruggekoppeld naar de lokale gemeenschap en vervulden er geen (“safeguarding”)functies. Dat is een belangrijke bijkomende reden waarom de volkskundekaart en dit hele wetenschappelijke paradigma werden opgegeven. Bovendien boden ze vaak een statisch beeld en gaven ze voeding aan de illusie dat het gebruik eeuwen onveranderd op die plaats in die vorm bestaan had en dat het dan iets zou zeggen over de essentie en identiteit van families die er ook al van onheugelijke tijden zouden hebben gewoond. Dat was altijd al een achilleshiel van atlaskaarten: hoe kan men dynamiek doorheen de tijd of voor variabele ruimten en sociale groepen in de gestolde vlakke projectie op een kaart vatten en weergeven? We zullen op deze plek niet ingaan op de grote, ‘universele’

Venezuela

www.ipc.gob.ve/images/stories/mapa/animacionmapa2.html

Venezuela

Collectieve manifestaties uit de oprijsting van ICE van de Municipios Bolívar en José Félix Ribas

www.ipc.gob.ve/images/stories/mapa/RegionCentroOriente/Aragua/Bolivar-JoseFelixRibas.pdf

projecten zoals de *Human Relations Area Files* uit de antropologie (dat is een verhaal apart).¹⁰ De inventarisatie- en borgingsinitiatieven die nu in Vlaanderen zullen opbloeien, moeten wel worden gesitueerd in een langere-termijnperspectief, niet alleen Europees (via de *Europese Volkskunde-atlas*), maar ook in het Nederlandssprekend taalgebied, zeker nadat Nederland eindelijk de UNESCO-conventie van 2003 zal hebben geratificeerd.¹¹ De continuïteitsband (en erflast) wordt, voor wat de Vlaamse Gemeenschap betreft, door FARO waargenomen, als fusieorganisatie waarin in 2008 het sinds 1999 opgerichte Vlaams Centrum voor Volkscultuur (VCV) is overgegaan. Daarin is in 1999 dan weer de Koninklijke Belgische Commissie voor Volkskunde, Vlaamse afdeling (partner van de *Volkskunde-atlas voor Nederland en Vlaams-België*), opgegaan. Dat was de op het eind van de jaren 1930 opgerichte organisatie, met van bij de aanvang een Vlaamse en Waalse afdeling, waarvan de Vlaamse sectie een inventarisatie- en cartografieproject meenam dat vanaf de vroege jaren 1930 door de Zuid-Nederlandse centrale voor Folklore-Onderzoek werd voorgesteld.¹² Met het in stelling brengen van de expertisenetwerkstructuur via het Cultureel-erfgoeddecreet is er in Vlaanderen een apparaat met tot hertoe ongezien potentieel geactiveerd: benieuwd wat ermee kan gedaan worden.

Op de website van UNESCO worden door de sectie immaterieel cultureel erfgoed enkele types inventarisprojecten voorgesteld, waaronder de Bulgaarse inventarisatie-inspanning, die model kan staan voor de net besproken klassieke volkskundige aanpak.¹³ In de 21^e eeuw is 'opnieuw beginnen' een in vele staten gehuldigd principe om in te spelen op de UNESCO-conventie. Je kunt hetzelfde uitvoeren: volkskunde oude stijl met

nieuwe technologie. Het lijkt verleidelijk om er op een bepaald moment voluit voor te gaan en een massale inventarisoperatie uit te voeren, maar dan ook de scope uit te breiden tot een bredere erfgoedaanpak, inclusief alle mogelijke kritiek of vragen (Waarom? Hoe gaan we het gebruiken? Is het zo massaal nodig?). Dit is wat er in sommige landen gebeurt. Het meest extreme voorbeeld momenteel is de mega-inventaris die in Venezuela werd uitgevoerd de voorbije jaren, ook een model dat anno 2011 op de UNESCO-website wordt voorgesteld: *Catálogos del Patrimonio Cultural Venezolano*. De voorgeschiedenis is wel veelzeggend. In 1993 werd een Instituut voor Cultureel erfgoed opgericht door een erfgoedwet: de *Ley de Protección y Defensa del Patrimonio Cultural*.¹⁴ De eerste inkleuring van de opdracht om het Venezolaanse erfgoed te inventariseren, leverde 610 items op. De meeste daarvan waren gebouwen (476 dossiers van architecturaal erfgoed), waaronder heel wat uit de koloniale tijd. Dat was niet de bedoeling en mede onder invloed van de immaterieel cultureel-erfgoedbeweging werd in 2003 beslist om de oefening helemaal open te trekken, door niet opnieuw voort te gaan op wat specialisten of experts als iets van uitzonderlijke waarde beschouwden, maar dat helemaal open en van onderop te laten bepalen. Het is zeer goed te begrijpen wat het probleem en de disconnectie waren, maar was de remedie – alle remmen los, roept u maar – wel een adequate oplossing? Tegen 2005 waren in Venezuela 68 000 items van materieel en immaterieel erfgoed geregistreerd. Nu waren het (mensen in) lokale gemeenschappen die zelf aangaven wat ze waardevol achtten. Dit leverde een zeer uiteenlopende reeks voorstellen op, met naast gebouwen, objecten, feesten, rituelen ook speciale individuen (meesters in een bepaald vak of muzikanten). De lijsten wer-

Canada
www.ethnologie.chaire.ulaval.ca/

den door studenten, leerkrachten en allerlei andere vrijwilligers samengebracht. Ze werden verwerkt in databanken en vooral fraaie publicaties, de *Catálogos del Patrimonio Cultural Venezolano*. Hiermee werd een reeks van tweehonderd boeken (ook beschikbaar als online pdf) gemaakt over de resultaten van de mega-inventarisinspanning in 335 Venezolaanse municipalities. Per gemeente werd het materiaal ondergebracht in diverse categorieën: “*los Objetos*” (voorwerpen), “*lo Construido*” (gebouwen), “*la Creación Individual*” (individuele werkstukken), “*la Tradición Oral*” (orale tradities, in de praktijk vooral voeding en drank) en “*las Manifestaciones Colectivas*” (collectieve manifestaties). Het multimediamateriaal (opnames, foto’s, video’s) wordt verwerkt voor online publicaties. Het materiaal zou naast representatie ook voor onderwijs kunnen ingezet worden, zo stellen de overheidswebsites. Maar draagt dit nu bij tot “safeguarding”? Een principevonnis van het Tribunal Supremo de Justicia (Supreme Court) bepaalde dat erfgoed dat in deze mega-inventaris geregistreerd staat, in aanmerking komt voor bescherming onder de hogervermelde wet en in principe ook voor subsidies. Voorlopig zijn er vooral registraties en publicaties, doorzoekbaar via klikbare kaarten. De inspanningen in Venezuela waren de voorbije jaren enorm en je hebt een stevige boekenkast nodig om alle daaruit resulterende boekdelen in te stoppen. Okay, mooi. So what?

FRISSERE GELUIDEN UIT DE OVERZEESE NOORDELIJKE NIEUWE WERELD

Twee programma’s vanuit volkskundige centra gooiden de voorbije jaren internationaal hoge ogen en verdienen meer aandacht. Ze ontkiemden in de periode toen de conventie van 2003 tot stand kwam en er in Canada actief werd meegedacht

en gewerkt met de ICE-beweging. De experts uit Canada ventileerden toen vaak (terechte!) opmerkingen met als teneur dat de conventietekst niet ver genoeg ging en reële problemen (ethische aspecten, 21^e-eeuwse technologie, ambigue verhoudingen tussen economie en identiteit, halfslachtige omgang met “etnische vertogen en aanspraken” ...) niet oploste. Door politieke verschuivingen op nationaal regeringsniveau na het stemmen van de conventie, waardoor het draagvlak plots kantelde, en wellicht ook uit vrees voor nog meer claims van *Native Canadians* (Indianen, Inuit ...), ging Canada tot vandaag jammer genoeg nog niet over tot ratificatie van de UNESCO-conventie van 2003. Dit weerhield diverse regio’s en instellingen in onder andere Québec en Labrador-Newfoundland er niet van om de conventie wel als inspiratie- en referentiebron te gebruiken. Het is natuurlijk even weinig toeval dat immaterieel cultureel erfgoed in Québec in deze nog prille eeuw volop in de belangstelling staat als dat in Vlaanderen en Wallonië het geval is.¹⁵ In het vorige decennium kreeg vooral een traject dat groeide rond professor dr. Laurier Turgeon veel internationale aandacht onder specialisten. Deze historicus en volkskundige bekleedt de “Chaire de recherche du Canada en patrimoine ethnologique” aan de Universiteit van Laval te Québec.¹⁶ Turgeon participeerde aan enkele UNESCO-expertmeetings (waaronder de cruciale sleutelmeeting van een twintigtal experts in New Delhi in 2007, waar ondergetekende ook aan deelnam). Hij organiseerde in 2007 het Noord-Amerikaanse supercolloquium over immaterieel cultureel erfgoed in Québec. Zowel door beleidsmakers in Frankrijk als in België (in de eerste plaats de Franse Gemeenschap die co-investeerde op bescheiden schaal, maar ook in Vlaanderen waar hij via het steunpunt VCV tweemaal zijn inventarisatieproject kwam

Huisvlucht en “Belgische” brouwers in Canada: etiketten op flesjes met bier gemaakt door Bruno Baekelmans in zijn Microbrasserie Brueghel in Kamouraska. St. Mathilde verwijst, naast een knipoog naar de naam van de dochter van de brouwer, naar abdijbier en kloosters. Het visuele citaat uit het oeuvre van Brueghel, de “blauwe huik”, verwees in de 16^e eeuw niet naar het kloosterleven maar naar overspel (door de vrouw). Het is altijd oppassen geblazen voor onbedoelde effecten bij het mobiliseren van een meerlagig schilder als Brueghel voor marketingdoeleinden.
© Brasserie Brueghel

voorstellen in 2006 en 2007) werd het IREPI-project bestudeerd en in overweging genomen. Het was wellicht zijn tijd net iets te veel vooruit – en de uitblijvende ratificatie van de conventie van 2003 door Canada hielp ook niet echt – om er een internationaal model van te maken. Het project lijkt nu, na de piekperiode tussen 2004 en 2008, stilgevallen te zijn. Het is gelukkig nog te bezichtigen, anno 2011.

IREPI (inventaire des ressources ethnologiques du patrimoine immatériel) had als doel: “*identifier les ressources ethnologiques des régions du Québec et à documenter cet espace culturel traditionnel. Un tel inventaire contribue à renouveler la notion de patrimoine ethnologique, témoin d’un dynamisme social et économique, et à lui attribuer un caractère actuel, vivant et évolutif.*” Er werd in Québec stevig gelobbyd en vervolgens financiering verworven met een krachtig argument, dat ook in Vlaanderen wel zou kunnen werken: “*L’immatériel est porté par des personnes qui le révèlent à travers des pratiques et des manifestations. L’étude et la mise en valeur du pa-*

trimoine immatériel sont nécessaires au maintien et au développement de la culture québécoise et à la préservation de son identité et de sa diversité.”¹⁷

De Canadese leerstoel “volkskunde”, “etnologisch erfgoed”, koos ervoor de “ICE-beweging” aan te grijpen om écht opnieuw te beginnen, vanaf 2003. Er werd een belangrijk recept van bij de aanvang meegenomen: de zogenaamde “*recherche-action*”. Elke zomer werd een groep (job)studenten in etnologie en geschiedenis klaargestoomd. Zij streken neer in dorpen, verzamelden beeldmateriaal, praatten er met allerlei mensen en kozen mensen uit die uitgebreid (audiovisueel) geïnterviewd werden. Tegelijkertijd werd er, conform de filosofie van *recherche-action*, ook gezocht naar mogelijkheden voor een terugkoppeling: een lokale tentoonstelling, filmproject of workshop. Zowel in 2004, 2005, 2006 en 2007 waren groepjes studenten actief, bijgestaan door professoren en assistenten.¹⁸ Er werd een frisse website uitgewerkt, als front voor een gegevensbank die gevoed werd door het onderzoek. Het is interessant te zien dat in dit pilootproject allerlei fenomenen in beeld kwamen die niet tot de traditionele volkskundige canon behoorden. Festivals, rituelen, muzikanten, vertellers, ambachtslieden, maar evengoed Italiaanse restaurants of marktkramers: allemaal werden ze door de studenten relevant geacht en vervolgens niet afgeblokt door de projectleiders. Naast het verzamelen, opslaan, verwerken en publiceren van het materiaal (“borgen”), werd ook op andere manieren werk gemaakt van de “mise en valeur” – het meer waarde geven of (op)waarderen –, ten voordele van de drager(s), uitvoerder of lokale gemeenschap. Dit nam vormen aan zoals een lokale perscampagne, radio-uitzendingen, publicaties, leveren van fotoboeken, bijdragen op websites, tentoonstellingen, bonte avonden en kermissen. Interessant is dat referenties of voorbeelden (pdf’s, foto’s, links ...) van die “culturele acties” ook op de IREPI-website zijn opgenomen. De inventaris op de website is doorzoekbaar op (tref)woorden en via klikbare kaartjes. Die leiden naar informatiefiches, met daarbij ook audio-, video- en fotobestanden, gemaakt en gescreend door de studenten. Interactieve toepassingen (web 2.0) waren er nog niet voorzien, maar zoals gezegd werden de interactie en de dialoog wel gerealiseerd in situ, via het *recherche-action*-luik van het programma.

Uit gesprekken bleek dat de initiatiefnemers tevreden waren over de eerste reacties, maar de website kon te weinig mee evolueren en ook de veldenstructuur was te rigide. In debatten met de bezielers van het project, Laurier Turgeon in het bijzonder, bleek herhaaldelijk dat ze vijf jaar later betreurden niet voor flexibelere oplossingen via wiki-technologie te hebben gekozen. Verder bleek ook het uitblijven van een flankerend beleid – niet alleen een eenmalige terugkoppeling en sensibilisering via de *recherche-action*, maar meer volgehouden actie, deel van een immaterieel cultureel-erfgoedbeleid – te ontbre-

ken. Het is een belangrijke les dat een dergelijk pilootproject dat in zulke optimale omstandigheden (state-of-the-arttechnologie, excellente inhoudelijke begeleiding, juiste timing, internationale belangstelling, inbedding in een documentatiecentrum ...) opgezet wordt, dan toch verzandt, niet alleen wegens het wegebben van de financieringsstroom (wegens de overgang van “innovatie” naar “continue werking”), maar ook omdat zo’n webinventaris langzaam maar zeker geïsoleerd raakte. Wat betekent het binnen vijf jaar nog? Wat is er dan nog? Hoe zeker is dit? Dit is het geval met het Belgische luik, een pilootprojectje met Françoise Lempereur (toen Universiteit van Luik), met een Haïti-luikje (voor de aardbeving) en een voorbeeldje uit Congo. Kritische reflectie leert dat dit systeem onhoudbaar zou geweest zijn voor een mondiale toepassing. Positieve lessen zijn wel het belang van flankerende en terugkoppelende acties naast de inventaris (waarbij de inventaris evengoed de start van een contact was, dat wel niet werd opgevolgd) en de aanzet om te experimenteren met een raster of een codesysteem.

Meest verfrissend en beklijvend van al was de open houding om immaterieel erfgoed zeer breed te interpreteren en zich op die manieren niet te storen aan de impliciete spelregels die rond de immaterieel cultureel-erfgoedconventie lijken te zweven. Zo konden praktijken waarvoor elektrische apparaten en motoren werden gebruikt, zoals judo, Italiaanse familierestaurants, dieren opzetten als ambacht ... mee in beeld en in de discussie komen.

Zoek je op het trefwoord “Belgique”, dan kom je onder andere uit op een Belgische immigrant die via een omweg langs Senegal in Canada terechtgekomen is: een fiche met een interview en een reportage over Bruno Baekelmans en zijn Microbrasserie Breughel in het plaatsje Saint-Germain de Kamouraska (Bas-Saint-Laurent). Hij brouwt daar allerlei soorten bieren die deels met uit België afkomstige producten gemaakt worden. Bijzonder interessant is de manier waarop hij diep in Canada met details en clichés over de “Vlaamse schilder Pieter Breughel” en bier “op Belgische traditionele wijze” aan de slag gaat en er in Kamouraska zowel een dranken- als toeristische zaak mee uitbouwt. Alleen al de hybride bieretiketten met Bruegel-citaten zijn om van te smullen vanuit het perspectief van erfgoedstudies. Het is niet zo evident, dit aanhalen van tradities en hyperlinks naar een 16^e-eeuwse Vlaams-Belgische identiteit in Franstalig Canada, maar anderzijds lijkt het wel heel erg op vele typische Bruegel-volkscultuurachtige constructies die in de Zuidelijke Nederlanden nu op vele plekken te zien en te beleven zijn.

Een tweede, wegens de breder vertakte netwerken duurzamer lichtend voorbeeld is een cluster van initiatieven in Labrador Newfoundland. De aanwezigheid van een grote kenner van het denken over immaterieel cultureel erfgoed (prof. dr. Gerald

Pocius) en van een gedreven cultureel makelaar (Dale Jarvis) is een belangrijke sleutel om te begrijpen waarom het daar zo bruist, ondanks de perifere ligging.

Een vijftal jaar geleden werd een breed opgezette reflectie opgestart met tal van actoren uit de streek. Dat resulteerde in heldere en doordachte beleidsdocumenten: verplichte lectuur voor wie met immaterieel cultureel erfgoed wil bezig zijn. Een van de belangrijke aandachtspunten is het aanpakken van de kwestie van auteursrechten en de vereiste *prior & informed consent*. Op de website worden voorbeelddocumenten aangeboden om dit te regelen, waarbij zelfs een connectie wordt gemaakt met de ethische code van TriCouncil voor levende materie.¹⁹ Wat zo interessant is aan dit geval, is dat men een en ander zo goed doordacht heeft. Discussies over inventarissen hebben geleid tot het inzicht dat een oplossing moet gezocht worden voor een *repository*, als onderdeel van een strategie.²⁰ Waar zal al het al verzamelde en nog te verzamelen materiaal duurzaam worden bewaard en ontsloten? Hier speelt inbreng en de beschikbare online ruimte van de Memorial University een belangrijke rol.²¹ Verder werd vooral ook gezien dat het nodig is in immaterieel-cultureelerfgoedzorg een netwerk van actoren en instellingen met elkaar te verbinden. Heel de inventarisatieoefening in Labrador Newfoundland past in een bredere strategie en het loont zeker de moeite om die plannen door te nemen.²² Het geheel wordt aangejaagd door een steunpuntachtige structuur, die de focus heeft uitgebreid van een onroerend-erfgoedverhaal naar immaterieel cultureel erfgoed: de “Heritage Foundation”.²³ In november 2010 werd het centrale steunpunt van het hele traject in Labrador Newfoundland trouwens geaccrediteerd als ngo door UNESCO in het kader van de conventie van 2003, ook al heeft Canada nog niet geratificeerd.

In dit artikel focussen we op een klein onderdeelje van een immaterieel cultureel-erfgoedbeleid en van het nieuwe “safeguarding”-paradigma. In het strategisch document van Labrador Newfoundland komt dit overeen met de eerste strategische doelstelling rond documentatie en bewaring: “to identify and document Intangible Cultural Heritage traditions within Newfoundland and Labrador communities”. In beeld komt de noodzaak voor een gezamenlijke aanpak en de oprichting van een repository-oplossing, eventueel rond het Digital Archives Initiative in de bibliotheek van Memorial University. Hierbij wordt expliciet ook de link gelegd naar mondelinge-geschiedenisprojecten en naar daaraan verbonden procedures, waarbij copyright, toegang, gebruik en andere kwesties geregeld worden. Het strategisch plan is helder, bescheiden-ambitieuze, haalbaar en met visie; kortom het is een voorbeeld. Er kwamen diverse operationele doelstellingen en acties naar voren.

Operationele doelstelling 1 luidt: “To establish mechanisms for

Goal One: Recording Our Living Heritage

Communities decide which traditions they feel are important to document. Sometimes these traditions are threatened, sometimes particular elders or tradition-bearers will be forgotten. Other communities may choose to record ongoing and important traditions of everyday life. Identifying and documenting ICH is an important part of ensuring customs, information in the form of photographs, journals and other manuscripts, and audio or video of interviews, performances and demonstrations could form an ICH collection for a community.

Goal Three: Keeping Traditions Alive

Intangible Cultural Heritage is kept alive and relevant by a culture that is regularly practiced and shared among groups and between generations. It is not static, but ever changing, and constantly evolving. Each successive generation puts its own stamp on what came before. Communities can encourage discussion to identify ways to keep cultural practices vibrant and to pass them on to succeeding generations. Some ideas could include developing programs that match elders with youth, or exploring opportunities for traditional artists to provide workshops, classes and demonstrations on traditional skills.

Goal Two: Celebrating Our Living Heritage

One of the primary ways the public is made aware of ICH and its importance to the culture of Newfoundland and Labrador is through the formal recognition and celebration of our cultural practices. Festivals throughout the province are encouraged to include local community performers, those who know about their heritage, and those who live their traditions. Other ways to celebrate ICH could be to include tradition-bearers as speakers and leaders in school and community programs. Towns and organizations can recognize ICH in their commemorative activities and awards ceremonies, to encourage ICH tradition-bearers to continue their work and to show that it is valued.

Where do we start?

- Compile a list of traditions and customs in your community;
- Identify the tradition-bearers and elders in your area;
- Think about what traditions, customs or knowledge are under the greatest pressure or threat;
- Celebrate and include ICH at a local festival or gathering; or,
- Request an ICH workshop from the Heritage Foundation of Newfoundland and Labrador.

Goal Four: Living Traditions in Sustainable Communities

Newfoundland and Labrador has long been building cultural businesses based on aspects of our intangible heritage. Traditional crafts such as hooked rugs, ice dolls, carvings, kitchen goods, and books and journals made from animal skins are on display in heritage and craft shops all over the province. ICH-based businesses might focus on food products, publications, or tourism vacations. Traditional music is the backbone of the province's music industry. Heritage themes permeation and "timeless" encompass our history and incorporating traditional forms of music and dance around the world. The most successful of these enterprises have enriched the whole community.

ownership/involvement in the ongoing documentation of ICH in a coordinated manner”, met de volgende acties: door het opzetten van een centrale digitale archiefgegevensbank, samen met een adviescommissie en vertegenwoordigers van lokale gemeenschappen, ICE onder druk identificeren en plannen ervoor uitwerken; een pilootproject opzetten met het oog op effectieve interfaces voor inventarissen; een plan maken rond *repositories* van ICE-data; (hoge)scholen mobiliseren; een leerstoel rond het borgen van immaterieel cultureel erfgoed opzetten en onderzoek en publicaties rond de problematiek stimuleren. Bij dit alles wordt systematisch ook overleg gepleegd met lokale gemeenschappen.²⁴

Operationele doelstelling 2 was het identificeren, verspreiden en implementeren van voorbeeldpraktijken, door toegepast onderzoek daarover te steunen; de vertaling naar procedures, coördinatiestandaarden en beleidsprioriteiten te maken en door specifieke trainingsprogramma's en toolkits te ontwikkelen voor veldwerkers, leidinggevend personeel en beleidsmakers. De derde operationele doelstelling was het verzekeren van een adequate bewaring van de collecties van (te verzamelen) gegevens en plannen over immaterieel cultureel erfgoed. Bij het opzetten van projecten in Vlaanderen is het zeker de moeite om rekening te houden met de suggesties die in Labrador Newfoundland bij de uitvoering worden gedaan. Zie bijvoorbeeld de interessante, doch niet zomaar over te nemen voorzet in de *Guidelines for Metadata Content – Intangible Cultural Heritage Inventory*, waar zowel naar de Dublin Core als naar de Ethnographic thesaurus wordt verwezen.²⁵ In Vlaanderen vindt men een bruikbare aanzet in www.projectcest.be/, maar de uitwerking voor immaterieel cultureel erfgoed moet nog gebeuren. Hoewel nog voor uitwerking vatbaar, is ook het aanbieden van een coherente set van modelformulieren een inspirerend voorbeeld.²⁶

WIJZE RAAD UIT BRAZILIË

In het eerste decennium van de 21e eeuw vonden overal ter wereld, maar vooral in zalen van UNESCO te Parijs, vergaderingen plaats over de conventie van 2003. Tijdens die tien jaar was er een internationale groep van enkele tientallen personen die systematisch in de comités en werkgroepen werden afgevaardigd door de lidstaten en telkens bleven komen. Zij zijn of waren de dragers, zoniet van de traditie, dan toch van de onderliggende consensus van de conventie. Medewerkers van de Sectie Immaterieel cultureel erfgoed van UNESCO hebben sinds 2010 het gelukkige initiatief genomen om systematisch interviews af te nemen van die protagonisten. Zo probeert men de krachten, inspiratiebronnen en geest van de conventie te documenteren.

Een van die hoofdrolspelers was regelmatig lid van de Braziliaanse delegatie: dr. Maria Cecilia Londres Fonseca. Als die dame in een van de talloze vergaderingen het woord nam, werd er steeds aandachtig geluisterd. Zij was ook een van de weinige

experts die systematisch inpikte en steun verleende in de jaren na 2003, wanneer ik in naam van België tijdens die vergaderingen een ICT-ondersteunde of Wikipedia-achtige aanpak voor de blijkbaar onvermijdelijke lijsten en inventarissen bepleitte (toen helaas tevergeefs). Of wanneer ik aandacht vroeg voor cybercultuur of het erfgoed van migrantengroepen.²⁷ Tot de zomer van 2010 werd overigens elk Belgisch voorstel om een wiki-aanpak te overwegen afgeblokt door het Intergouvernementeel Comité of de Algemene Vergadering; helaas.

Het van Fonseca afgenomen video-interview (werkdokument in het documentatiecentrum van de Sectie Immaterieel Erfgoed van UNESCO) op 16 februari 2010 te Parijs bevat diverse passages die uiterst relevant zijn voor de discussie over inventarissen. De accenten die ze legt in haar beschouwingen rond inventarissen en het waarborgen van immaterieel cultureel erfgoed zijn belangrijk: *“je crois que vraiment ce qui est souhaitable, sans doute, n'est-ce pas, c'est que la communauté soit participante du processus, parce que sinon, on peut avoir un point de vue qui est très distant, très lointain de ce qu'on pratique vraiment (...) Ce qui importe ce sont surtout les sens, les valeurs attribués, la façon dont les gens le pratiquent qui varie beaucoup, (...) un regard d'anthropologue aide beaucoup, mais je doute si le regard de l'anthropologue est suffisant. Sans doute il aide beaucoup, il a la méthodologie, mais le problème n'est pas seulement la description, parce que pour nous, l'inventaire c'est déjà un premier pas de sauvegarde. Si la population participe à l'inventaire, si la communauté participe, elle sera déjà un partenaire de la sauvegarde. Si le procès d'inscription est fait d'une façon écartée du dialogue avec la communauté, même s'il y a la nuance formelle, n'est-ce pas, je me demande s'il y aura la participation dans la sauvegarde, ou bien il faudra la construire après, ce n'est pas impossible quand même, mais je crois que si c'est possible, il est bien mieux qu'on le fasse avant, mais je comprends que ici, l'échelle de la quantité c'est quelque chose de très compliqué, et je crois que chaque pays doit trouver ses solutions. Parfois l'inscription aide à mettre de la lumière sur la question du patrimoine immatériel et la participation viendra après, alors il n'y a pas de recette pour moi, vraiment il n'y a pas de recette.”* Fonseca wijst op de ervaring die in Brazilië sinds het begin van de 21e eeuw opgebouwd is: *“Nous avons cette pratique, depuis, comme je vous disais, depuis l'année 2000, d'incorporer les communautés dans les travaux d'inventaire etc., mais ça ne veut pas dire que ce soit facile, pas du tout. Tout d'abord, le premier problème, c'est l'identification de ceux qui sont les porte-parole de la communauté. La communauté, c'est un terme absolument abstrait, ambigu etc., qui n'existe pas avec évidence, alors définir qu'est-ce que la communauté, c'est compliqué. Bon, c'est le premier problème, parce qu'une communauté n'est pas homogène, une communauté est formée d'individus, de groupes, relations de pouvoir, conflits d'intérêts, alors ce n'est pas facile de travailler avec. Donc l'identification des gens qui peuvent vraiment appor-*

Brazilië
<http://portal.iphan.gov.br>

Brazilië, roda de capoeira
<http://portal.iphan.gov.br/bcrE/pages/follimagemE.jsf?jsessionid=93EABEC605A6244418F16E1271DF3538>

de levende mensen (netwerken, groepen en gemeenschap-
pen) is essentiël dan steriele vastleggende en vastliggende
inventarissen van dingen.

*“Encore une fois, je crois que l'inventaire est très important, parce
que l'inventaire vous permet d'identifier les gens qui ont un bon
contact, qui sont des porte-paroles, qui sont des leaders naturels,
c'est avec l'inventaire, il n' a pas d'autre moyen. Si l'inventaire
n'est pas mis en place, je trouve que c'est très difficile de travailler
avec le patrimoine culturel immatériel. Je ne sais pas si une étude
anthropologique est suffisante.”*

*ter quelque chose et collaborer, ce n'est pas facile du tout. C'est
un premier problème, et parfois on se trompe. L'important à no-
tre avis c'est que le dialogue ne s'interrompe jamais, qu'on garde
toujours le pont de dialogue avec les détenteurs, les transmet-
teurs etc., on va sans doute essayer de corriger ça, n'est-ce pas.”*
Dit is een cruciaal accent dat gelegd wordt. Stellen dat ge-
meenschappen, groepen en individuen centraal moeten ge-
steld worden, is slechts vers 1. Vers 2 is inzien dat er dan een
krachtenveld in beeld komt, voor (voor)geschiedenis, (machts-
en andere) verhoudingen, vol ego's en (sub)groepsbelangen ...
het leven zoals het (ook) is. Het is geen eenvoudige klus om
woordvoerders of bemiddelaars te identificeren of ingangen
te vinden. Bovendien is het krachtenveld en de populatie van
spelers ook permanent in beweging. Een belangrijk deel van
de inventariseringsuitdaging en het up-to-date houden is pre-
cies dat identificatie- en onderhandelingsproces. Toegang tot

Brazilië heeft jaren ervaring met inventarisatieopdrachten en
sinds de zomer van 2010 is het proces daar ook online te vol-
gen. Er zijn uitgebreide en aanbevelenswaardige rapporten,
ook in het Engels, beschikbaar over de beleidsopties en praktijk-
ken van de voorbije twintig jaar. Het is een beleidspraktijk
waar ook Europese staten inspiratie uit kunnen putten.²⁸ Sinds
de jaren 1970 werd door de overheid, en in het bijzonder door
het Instituut voor Historisch en Artistiek Erfgoed (IPHAN),
naast de oudere werkzaamheden rond onroerend en roerend
erfgoed, ook de uitdaging van immaterieel erfgoed verkend.
Dit leidde in 2000 tot een decreet waarmee een Register van
Immaterieel Culturele Goederen werd gelanceerd. Het is een
register dat om de tien jaar moet worden herzien. In het regis-
ter worden items geregistreerd die worden uitgeroepen tot
Braziliaans Cultureel Erfgoed. Dit levert naast publiciteit, pro-
motie en eer ook toegang op tot programma's van financie-
ring voor safeguardingplannen.
Naast dit register werd er ook een speciaal landelijk pro-
gramma voor immaterieel erfgoed opgestart, dat vooral ge-
richt was op het garanderen van culturele en “etnische” di-

versiteit. Dit omvatte onder meer de instelling van een Nationale Inventaris van Culturele referenties. Om die inventaris te maken, werkte IPHAN speciale methodes uit om zowel tastbare als ontastbare items te identificeren. Hierbij werden vier categorieën geïdentificeerd: “vieringen”, “uitdrukkingsvormen”, “ambachten en traditionele kennis” en “plaatsen of fysieke ruimtes”. Die worden voor een variabele omschrijving in kaart gebracht, variërend van een bepaald dorp tot een regio of een cluster van gebieden. De aandacht gaat vooral uit naar vormen van erfgoed, versta bevolkingsgroepen, onder druk. Het doel is rapporten te produceren die ook maatregelen mogelijk maken om de leefomstandigheden en -kwaliteit van de dragers van tradities en hun gemeenschappen te verbeteren, om inclusie te stimuleren en meer draagkracht te geven. Dit leverde al tientallen “inventarissen” op in de vorm van op bepaalde thema’s of fenomenen focussende rapporten, waarna dan registratie kan volgen en actieplannen kunnen worden gefinancierd.

Er zijn dus drie met elkaar verbonden instrumenten, die op de IPHAN-website samen gepresenteerd worden. Inventarissen worden er samen met beleidsopties en realisaties voorgesteld. Het *Registry of Intangible Cultural Assets* is gestart in 2000, als aanvulling op het roerend en onroerend erfgoed. Items die op die lijst worden gezet, krijgen (voor een (hernieuwbare) periode van tien jaar), de status van “Braziliaans Cultureel Erfgoed” en dan mogelijk projectsubsidie voor “safeguarding plans”. Een bijkomend instrument is dan de *Inventário Nacional de Referências Culturais*, een overzicht van deelstudies over een bepaald type fenomeen binnen een relevante geografische omschrijving. En ook dit instrument wordt intensief begeleid door de overheid, meer bepaald IPHAN. Het is dus een cluster van beleidsrelevante “inventarissen” dat op de agenda van IPHAN werd gezet en dat behandeld wordt. Daarnaast worden flankerende programma’s voorzien om al deze processen te steunen, te financieren of op andere manieren te faciliteren. Een mooi voorbeeld dat je op de website kunt vinden is de *roda de capoeira*.²⁹

De grote les die uit de beleidsdocumenten, de debatten en de reflecties van Fonseca kan gehaald worden, is dat dit geen volkscundige of antropologische databanken en atlanten zijn, maar in elkaar hakende en elkaar versterkende instrumenten om periodiek diagnoses te stellen, plannen te formuleren, evoluties te volgen en contacten te leggen tussen instellingen, groepen en relevante individuen. De inventarissen maken dus

The screenshot shows the 'Beltane Festival' page on the IchScotlandWiki website. The page layout includes a top navigation bar with links like 'page', 'discussion', 'history', and 'views'. A sidebar on the left contains a search box and various navigation links. The main content area features a large image of a bonfire at night, followed by a detailed text description of the Beltane Festival. The text describes it as an ancient Gaelic holiday celebrated around May 1st, historically celebrated in Scotland, Ireland, and the Isle of Man. It mentions the festival's significance in marking the beginning of summer and the seasonal fertility of the land. The page also includes a 'Key Facts' table with details such as categories, location, dates, and sponsors. At the bottom, there are references and a footer indicating the page was last modified on 16 August 2010.

deel uit van grotere programma's en vervullen verschillende functies, geflankeerd door erkenning, subsidies, interventies, monitoring, studie en opvolging ...

WIKI UIT SCHOTLAND

Ook het Verenigd Koninkrijk heeft de UNESCO-conventie nog niet geratificeerd. Dit weerhield (alweer) een universiteit in (alweer een op erfgoedgebied proactieve deelstaat als) Schotland er niet van om alvast stappen te zetten. In 2008 voerde een team van de Napier University een studie uit over welk soort inventaris men zou kunnen maken in Schotland en waarom. Het interessante aan hun antwoord is opnieuw dat het niet louter om een inventaris gaat, maar om een instrument dat ingebed is in een bredere visie en aanpak. Het spijtje in Schotland is dat een voldoende draagvlak voor en financiering van dit flankerende beleid er momenteel niet is, onder andere wegens het niet ratificeren van de conventie van 2003. Het voorstel vertrekt van het idee om eerst een gezamenlijke campagne met lokale culturele coördinatoren te doen en daarbij een dubbel spoor te volgen: “A distinction requires to be made between routes to and sources of ICH and the preferred method is to employ a snowballing technique with Local Autho-

rity staff coordinating and directing the efforts of teams of knowledgeable practitioners. Finally, a fitforpurpose inventory must combine flexibility from the user's perspective with ease of data entry from the compiler's perspective. It must also be database based so that a single change of detail effects change across the whole record. After due consideration, the preferred option is identified as a restricted access Wiki with content being uploaded by authorised individuals only. This offers flexibility in terms of data categorisation, using a traffic light system for indicating fragility, combined with user friendliness both for those creating the inventory and for those wishing to access information. Both in respect of the snowballing method for data gathering and for the technical aspects of data entry, basic group training sessions would require to be offered to participating professional coordinators – possibly Local Authority based.”³⁰

Hier zitten meteen verschillende behartenswaardige ideeën in. De sneeuwbalmethode roept echo's op van de aanpak in Venezuela en Québec. De keuze om de inventaris vooral als een contactname en -zone uit te bouwen (maar dan wel vrij snel gestuurd door geautoriseerde personen) is interessant. Een variant op dit ook in het Braziliaanse en andere projecten doorklinkende idee wordt via de toegangswegen geëxpliciteerd. Dat geldt in het bijzonder voor het inzicht dat het misschien minder gaat om het creëren van databronnen, maar om toegangskanalen. Het inventarisatieproces kan hiervoor een middel zijn, meer bepaald bij het proberen te bereiken en betrekken van groepen of gemeenschappen van immigranten: *“It became apparent in the course of this study that sources of data in themselves may be less important than finding secure access routes to practitioners and knowledges, that is, the focus of primary attention for accessing living ICH. Approaches were therefore categorised on the basis of ‘sources’ on the one hand, and ‘routes’ towards knowledge, or data held for a variety of policy support purposes on the other. ‘Sources’ considered include using questionnaire surveys, standard search and reference tools such as Google, and some existing data collections. ‘Routes’ considered are ethnic support organizations and Local Authorities.”³¹*

Een volgende interessante keuze is die voor wiki-technologie. Toch blijf ik bij het bekijken van die wiki op mijn (toegegeven, grote) honger zitten.³²

Een van de belangrijkste redenen hiervoor is dat niet alle mogelijkheden (en dat zal nodig zijn) van de wiki- en de web 2.0 en 3.0-formule benut worden. Zoals ik in een vorige bijdrage over de UNESCO-conventie van 2003 heb betoogd, is “(gebouwd op) consensus bouwen” de sleutel en laat dat nu net ook de basisformule zijn die aan zoiets als Wikipedia ten grondslag ligt.³³ Wiki-constructies laten toe om verschillende stemmen weer te geven, evoluties te traceren, plannen voor een bepaalde interventie zichtbaar te maken en de impact er

van te volgen ... Hier schuilt de grote belofte, die misschien door deze of nog te ontwikkelen technologie zou kunnen waargemaakt worden.

WAT NU?

Ja, u hebt het correct opgemerkt, de UNESCO-lijsten zijn in deze bijdrage nog niet ter sprake gekomen. Er is een verplichting om iets eerst op een nationale inventaris te zetten of te hebben staan om het vervolgens ook op de lijsten van artikel 16 of 17 van de conventie te kunnen zetten. Het werkt bepaald bevrijdend, en het is noodzakelijk zich niet te laten meeslepen door dat soort bepalingen: men kan er zich gemakkelijk en formalistisch van afmaken. Er moet niet onmiddellijk een internationale inventaris verwacht worden; een UNESCO-Wikipedia-oplossing van de representatieve lijst is helaas nog niet voor morgen. De *“Possible outline for inventorying elements of the intangible cultural heritage”*, de voorzet die op de UNESCO-website staat om een inventaris te maken, is helemaal niet houdbaar noch overtuigend: hij is zelfs contraproductief.³⁴ Probeer die maar eens naar een Dublin Core-respecterende oplossing om te zetten of naar een databanksysteem dat toelaat polyfonie, ambiguïteit of evoluties weer te geven. Het is heel simpel om, zoals in Vlaanderen gebeurt, een heel eenvoudige lijst met plaatsnamen en namen van fenomenen bij te houden en die tot landelijke inventaris te verklaren.³⁵ Dan is er geen vuiltje aan de lucht en dat helpt tegen domme investeringen vanuit verkeerd begrepen boodschappen en bekommernissen in de conventie.

Er zijn andere prioritaire uitdagingen rond dit “levend erfgoed” – versta “praktijken van levende mensen” (in groepen en gemeenschappen) – in een bredere maatschappelijke context. Nog los van de interactie van buiten en binnen (zie ook “etic” en “emic”), is er ook de interactie tussen verschillende professionals, die ooit fraai omschreven werd als “interoperabiliteit.” Er kan gewerkt worden aan andere programma's waar “inventarissen” een onderdeel of instrument van zijn: middelen, geen (eind)doelen. Gelukkig heeft de beleidsvisie van de Vlaamse minister van cultuur voldoende opties opengelaten. Uitgebrekend in Vlaanderen zijn er enkele goede aanzetten te vinden. Maar er kan nog verder worden gegaan. Ten eerste verdient het aanbeveling om ook een bekend probleem uit de antropologische literatuur onder ogen te zien en mee te nemen. Het kan via een “emic”-methode in de woorden, categorieën en beelden van de betrokkenen zelf.

Een andere optie is dat het via een “etic”-benadering, in technische of wetenschappelijke termen, categorieën en beelden van wetenschappers en onderzoekers gebeurt. Zulke woorden zijn verondersteld “cultureel neutraal” te zijn, dus toepasbaar en bruikbaar in een andere cultuur.³⁶ Ten tweede moet ook de

strijd rond de conventie van 2003 nog niet te snel opgegeven worden. Allerlei krachten proberen politici, volkskundigen, historici en erfgoed specialisten verder te laten zien dan hun neuzen lang zijn, als ze er al in slagen in te zien of over hun lippen te krijgen dat het niet om *quick-winwerelderfgoed* via een binnenwegje gaat (voor identiteitspolitiek, imagobuilding of economisch gewin), maar om iets anders. Het gaat dus om waarborgen, om zoeken naar methodes, om verantwoordelijkheid te nemen ... Dat kan op allerlei manieren, zelfs door het niet-inzetten op inventarissen. Laten we er samen over nadenken en er iets van maken. Er zijn geen allesomvattende schoolvoorbeelden; laten we een coherent en doordacht en inspirerend geheel neerzetten.

De operationele richtlijnen die de Algemene Vergadering van de conventie in 2010 heeft aangenomen, geven al aan op welke wijze de artikels 11 en 12 zouden kunnen worden ontwikkeld. Operationele richtlijn 79 nodigt, verwijzend naar artikel 11 (b) en naar de geest van artikel 15 van de conventie, lidstaten uit *"to establish functional and complementary cooperation among communities, groups and, where applicable, individuals who create, maintain and transmit intangible cultural heritage, as well as experts, centres of expertise and research institutes"*.

Hierbij wordt volop ingespeeld op de operationele richtlijnen 79 en 80 van de conventie, waar niet alleen expertisecentra vermeld worden (aangezien er momenteel geen immaterieel cultureel-erfgoedonderzoeksinstituten op Vlaams of Belgisch niveau erkend zijn). Verder nodigt artikel 80 lidstaten uit om *"a consultative body or a coordination mechanism"* te creëren. Doel is de participatie te versterken bij *"communities, groups and, where applicable, individuals, as well as experts, centres of*

expertise and research institutes, in particular in: a) the identification and definition of the different elements of intangible cultural heritage present on their territories; b) the drawing up of inventories; c) the elaboration and implementation of programmes, projects and activities; d) the preparation of nomination files for inscription on the Lists ..."

In Vlaanderen zijn er enkele gelukkige voorbeelden te vinden die inspirerend kunnen werken om in te zien welke varianten zoal mogelijk zijn bij een geheel van in elkaar hakende, op maat van uitdagingen of subsectoren toegesneden inventarissen. Ten eerste wijzen we hier op de volkssportdossiers die vanaf 1973 gelanceerd en uitgebouwd werden door professor Roland Renson. Het was een – eens te meer vooral door studenten uitgevoerd – systematische poging om in allerlei dorpen en gehuchten in Vlaanderen de traditionele sporten en spelen te identificeren en te documenteren. Dit resulteerde in een grote gegevensbank op papier (Vlaamse Volkssport Dossiers, meer dan 1500), die grondig bestudeerd werd in tientallen master-scripties en een doctoraat (1982, met opvolgingsonderzoek in 2005). Enkele actieprogramma's werden uitgewerkt om de ludodiversiteit in Vlaanderen op te volgen en hier en daar te ondersteunen, waaronder sensibiliseringsprogramma's voor het verbeteren van het imago, het opzetten van uitleendienst en het gedurende jaren toewerken naar een sportmuseum. In 2005 werd er een nieuwe survey uitgevoerd en een stand van zaken opgemaakt. Daaruit bleek dat de acties toch wel enige effecten geressorteed hadden, al was de achteruitgang in vele gemeenten niet gestopt. Het Sportimonium is als project uiteindelijk wel gerealiseerd. Precies de zachte en door-

In de volkssporttuin van Sportimonium proberen bezoekers diverse sporten uit zoals boogschieten (foto), gaaijollen, beugelen of nog vele andere. Foto Rob Walbers © Sportimonium

dachte manier waarop met de inventarissen werd omgegaan (als monitoringinstrument en middel om flankerende steunprogramma's te onderbouwen), het lage kostenmodel (in principe volstaan pen en papier, en een voldoende aantal studenten) en het feit dat er opvolging en verantwoordelijkheid op lange termijn werd opgenomen, maakt dit tot een inspirerend project. Het denken in termen van ludodiversiteit maakte het mogelijk om een bepaalde cluster van immaterieel cultureel erfgoed in Vlaanderen en daarbuiten op een bredere en integrale manier te benaderen (waarbij ook spreidingskaarten gebruikt werden, niet om toestanden te bevriezen, maar om de evoluties te volgen). Het inzicht dat niet zozeer al die individuele gevallen, clubs of speelplekken, maar vooral de ludodiversiteit moest worden gemonitord en geborgd, is een cruciaal inzicht. De Vlaamse Gemeenschap heeft de langetermijntrajecten voor het waarborgen van ludodiversiteit, met speciale aandacht voor traditionele sporten en spelen als vormen van immaterieel cultureel erfgoed, naar voren geschoven als dossier voor artikel 18 van de UNESCO-conventie. Het voorstel wordt in november 2011 behandeld door het Intergouvernementeel Comité wanneer het samenkomt in Bali.

Een tweede voorbeeld is het driejarige onderzoek dat recent werd uitgevoerd door Het Firmament en waarbij geopteerd werd om collecties, voormalige speelplekken en roerend erfgoed rond figurentheater in kaart te brengen. Daarbij werd vooral ook veel aandacht geschonken aan het leggen en onderhouden van contacten met zoveel mogelijk stakeholders. Niet alleen werd ook hier een ruimer geheel aan aspecten van

figurentheater in Vlaanderen systematisch en grondig geïnventariseerd. Er werden een reeks maatregelen en stappen geïdentificeerd die samen een breed safeguardingplan vormen. Het langdurige en meervoudige inventarisatieproject zorgde voor het nodige draagvlak of lanceerde een brede discussie bij vele stakeholders. Naast de publicatie van een fraai boek, *De boom op het dak*, waarin u de resultaten kan nalezen, werd op dit terrein ook belangrijke vooruitgang geboekt. De uitvoerende organisatie, Het Firmament, zal de volgende jaren ook verder reflecteren over de nota performance en de grote conceptuele moeilijkheden om repertoires te inventariseren. Hierbij kan als *pars pro toto* gewezen worden op het fundamentele werk dat de voorbije vijftien jaar door Diana Taylor verricht is.³⁸ Zo komen – naar regio's, groepen, periodes en fenomenen gedifferentieerde – inventarissen tot stand, die elkaar in de toekomst hopelijk versterken en die – belangrijk – geflankeerd worden door beleidsmakers, expertisecentra en andere erfgoedbemiddelaars, groepen, gemeenschappen en individuen die verantwoordelijkheid (blijven) opnemen. Er begint zich een patroon af te tekenen van hoe een verdere zinvolle ontwikkeling er kan uitzien. In de visienota van minister Schauvliege die in het voorgaande nummer van dit tijdschrift gepubliceerd werd, pleit ze ervoor om de coördinatie door de Vlaamse Gemeenschap te laten uitvoeren en te faciliteren en de uitdagingen in een netwerk op te pikken. Dat lijkt me goede raad. Voor iedereen die op zijn eentje wil starten, is er dan de aanvullende raad: verzint eer ge begint. Zoek samenwerking en afstemming. Dek niet alleen uw flanken, ontwikkel en open ze.

1 Zie: www.onzetaal.nl/advies/bezint.php.

2 *Del rigor en la ciencia*, Jorge Luis Borges. Zie ook: www.youtube.com/watch?v=ifoYH_PC0yY.

Zie verder: <http://nl.wikipedia.org/wiki/Kaart-gebiedverhouding>.

3 F. SCHMOLL, *Die Vermessung der Kultur: Der "Atlas der deutschen Volkskunde" und die Deutsche Forschungsgemeinschaft 1928-1980*, Franz Steiner Verlag, 2009.

4 Het is bijna verplichte lectuur voor wie een nieuw volkskundeatlasproject zou overwegen. Zie: P. MEURKENS & G. ROOIJAKKERS, 'Struggling with the European Atlas. Voskuil's Portrait of European Ethnology', in: *Ethnologia Europaea. Journal of European Ethnology*, 30, 2000, nr. 1, pp. 75–95 (www.jdfvh.dds.nl/rooi001.html); H.L. Cox, 'De Etnologische Atlas van Europa en de aangrenzende landen: alleen een generatieconflict?', in: *Volkskundig Bulletin*, 14, 1988, pp. 25–44; *De Volkskunde vragenlijsten 1–58 (1934-1988) van het P.J. Meertens-Instituut*, Amsterdam, P.J. Meertens-instituut voor dialectologie, volkskunde en naamkunde, 1988.

5 Anders gezegd: je kunt momenteel niet op een volwaardige manier 'volkskunde'/Europese etnologie studeren aan een universiteit in Vlaanderen.

6 Zie: www.unesco.org/culture/ich/

7 J.J. VOSKUIL, 'Les limites de la méthode cartographique', in: *Ethnocartographie en Europe*, Aix-en-Provence, pp. 105–116 en H. Cox, 'De Etnologische Atlas van Europa en de aangrenzende landen: alleen een generatieconflict?', in: *Volkskundig Bulletin*, 14, 1988, pp. 25–43.

8 T. SCHIPPERS, 'La cartographie, serpent de mer de l'ethnologie européenne', in: *Ethnologie française*, 34, 4, 2004, pp. 627–637, de twee citaten op 634–635. Gratis beschikbaar op www.cairn.info/revue-ethnologie-francaise-2004-4-page-627.htm of DOI: 10.3917/ethn.044.0627.

9 Zie bijvoorbeeld de offspin van atlasgericht onderzoek 40 jaar later op de in 2010 gelanceerde website www.meertens.knaw.nl/beschermeheiligen, met bijkomende duiding en referenties.

10 Zie: www.yale.edu/hraf/.

11 Hierbij komt dan weer heel de geschiedenis van het Meertens Instituut in beeld. J.J. Voskuil speelde een significante rol in het atlasverhaal, mede in het licht van wat Jan Goossens opmerkte over hoe Voskuil hiermee omging: "Het is een spel, maar als je eraan meedoet, moet je het serieus spelen." J. GOOSSENS, 'Het wetenschappelijk bedrijf in Voskuils roman Het Bureau', in: *Literatuur* 14 (1997), p. 130–137.

- 12 Soms word je als onderzoeker – maar dit is geen toeval natuurlijk – ingehaald door de geschiedenis. Zie mijn eerste boekje *Volkskunde in het interbellum: de Zuid-nederlandse centrale voor folkloro-onderzoek, een ontbrekende schakel?*, Gent, Koninklijke bond der Oostvlaamse volkskundigen, 1989.
- 13 <http://www.unesco.org/culture/ich/index.php?lg=en&pg=00314>.
- 14 Zie: www.ipc.gob.ve.
- 15 Een overzicht van de activiteiten rond immaterieel cultureel erfgoed in Québec vindt men in *Ethnologie française*, 2010, nr. 3, themanummer “Le patrimoine immatériel de l’Amérique française”. Zie ook: www.mcccf.gouv.qc.ca/index.php?id=847 en <http://patrimoinevivant.qc.ca/>.
- 16 Proef de verschillen in de dubbele titel van (de publicatie van) dat gezamenlijke tweejaarlijkse colloquium: *Le patrimoine immatériel: Problématiques, enjeux et perspectives/The Politics and Practices of Intangible Cultural Heritage, Program and Abstracts*, American Folklore Society & Association canadienne d’ethnologie et de folklore, 2007.
- 17 Zie: www.ethnologie.chaire.ulaval.ca/.
- 18 Het kan ook in Vlaanderen een pilootproject zijn, met te overziene middelen groepen studenten daarop in te zetten. Indien er nu nog een etnologieopleiding zou bestaan aan Vlaamse universiteiten, ... al zouden ook studenten cultuurmanagement of publieksgeschiedenis nuttig kunnen worden ingezet (na gespecialiseerde bijscholing) tijdens zinvolle zomerprojecten.
- 19 M. JACOBS, ‘De operationele richtlijnen van 2010 voor een UNESCO-conventie uit 2003. De (stilaan opgespannen) spanningsboog van een decennium’, in: *faro | tijdschrift over cultureel erfgoed*, 3, nr. 4, 2010, pp. 36–47, p. 43.
- 20 Zie: www.mun.ca/ich/ichstrategy.pdf.
- 21 Zie: www.mun.ca/ich/about/; www.mun.ca/ich/about/tradbear.php en www.mun.ca/ich/about/safeguarding.php.
- 22 Zie: www.tcr.gov.nl.ca/tcr/heritage/ich.html en www.mun.ca/ich/what_is_ich.pdf.
- 23 Zie: www.tcr.gov.nl.ca/tcr/heritage/heritage_foundation.html.
- 24 Zie: www.mun.ca/ich/inventory/aboutinventoryphp.php.
- 25 <http://et.afsnet.org/> is een bètaversie. In projecten zoals IREPI in Québec, experimenteert men met J. Berger, *Grille des pratiques culturelles*, Québec, Septentrion, 1997 als referentiekader. Momenteel is er rond metadata, thesauri en andere matrices voor immaterieel cultureel erfgoed nog geen wereldwijd debat, laat staan consensus.
- 26 Zie de voorbeelden van relevante formulieren in: www.mun.ca/ich/resources/ en www.mun.ca/folklore/munfla/forms.php.
- 27 Echo’s zijn anno 2011 nog te vinden op de UNESCO-website: “On the other hand, in Belgium, there are plans to include elements of cyber culture and virtual practices in the classificatory system of intangible cultural heritage (...) Another major difference between States is that some limit themselves to inventorying indigenous or native intangible cultural heritage while others – Belgium and the USA, for instance – also take into account the intangible cultural heritage of immigrant communities.” Hopelijk pikt iemand dit op in “België”. <http://www.unesco.org/culture/ich/index.php?lg=en&pg=00313>.
- 28 Zie in de eerste plaats de IPHAN-website (www.iphan.gov.br/) en de verdere verwijzingen naar wetgeving en instellingen. Zie ook *Registry of the Intangible Heritage. Final dossier of the activities of the Working Group on the intangible Heritage*, Brasilia, IPHAN, 2002; www.unesco.org/culture/ich/doc/src/04600-EN.doc, pp. 18–20; A. ARANTES, *Documenting and Disseminating Traditional Knowledge and Cultural Expressions in Brazil Final Report Volume I en II*, WIPO – World Intellectual Property Organization, 2009 www.wipo.int/export/sites/www/tk/en/culturalheritage/casestudies/arantes_report_vol1.pdf en www.wipo.int/export/sites/www/tk/en/culturalheritage/casestudies/arantes_report_vol2.pdf.
- 29 Zie: www.iphan.gov.br/bcrE/pages/indexE.jsf.
- 30 A. McCLEERY E.A., *Scoping and Mapping Intangible Cultural Heritage in Scotland. Final Report*. Edinburgh, Museum Galleries Scotland & Napier University, 2008, pp. 4–5; www.museumgalleriesscotland.org.uk/publications/publication/71/scoping-and-mapping-intangible-cultural-heritage-in-scotland-final-report.
- 31 McCLEERY, *Scoping*, p. 21.
- 32 Zie: www.ichscotlandwiki.org/index.php?title=Intangible_Cultural_Heritage_in_Scotland.
- 33 M. JACOBS, ‘De geest van de UNESCO-conventie van 2003: het geheim ontsluit. Over consensus, participatie en omgaan met intangible cultural heritage’, in: *faro | tijdschrift over cultureel erfgoed*, 3, nr. 4, 2010, pp. 36–47 en JACOBS, ‘Operationele richtlijnen’, noot 10, Zie ook: http://en.wikipedia.org/wiki/Wikipedia:Method_for_consensus_building en http://strategy.wikimedia.org/wiki/Task_force/Recommendations/Community_health_7.
- 34 Zie: www.unesco.org/culture/ich/index.php?lg=en&pg=00266.
- 35 Zo simpel en rudimentair kan het dus zijn: <http://kunstenenerfgoed.be/ake/view/nl/1529244-Inventaris+Vlaanderen.html> (geconsulteerd op 1 maart 2011).
- 36 Dit is gebaseerd op het in de taalkunde gemaakte onderscheid tussen *phonemics/phonetics*: K.L. PIKE, *Language in Relation to a Unified Theory of the Structure of Human Behavior*. Glendale, Summer Institute of Linguistics, 1954.
- 37 Operationele richtlijn 79 nodigt, verwijzend naar artikel 11 (b) en naar de geest van artikel 15 van de conventie, lidstaten uit “to establish functional and complementary cooperation among communities, groups and, where applicable, individuals who create, maintain and transmit intangible cultural heritage, as well as experts, centres of expertise and research institutes”.
- 38 D. TAYLOR, *The Archive and the Repertoire. Performing Cultural Memory in the Americas*. Durham, Duke University Press, 2003 en D. TAYLOR, ‘Performance and intangible cultural heritage’, in: T. TRAVIS, *The Cambridge Companion to Performance Studies*. Cambridge, Cambridge University Press, 2008, pp. 91–104.